

Teža iracionalnega v procesu sodniškega odločanja: kognitivne pristranskosti in mehanizmi zasledovanja fikcije razumskosti prava

JAN STAJNKO

Povzetek V modernem pravnem redu igrajo logika, razum in z razumom povezano silogistično sklepanje pomembno vlogo. To ugotovitev avtor primerja s spoznanji moderne psihologije, ki se nanašajo na proces človekovega odločanja. Pri tem se osredotoča predvsem na dve pojavi obliki kognitivnih pristranskosti: sidranje oz. anchoring in retrospektivno pristranskost oz. hindsight bias. Prav tako se avtor vrednostno opredeli do instrumentov, ki so zakonodajalcu na voljo za preprečevanje prekomernega vdora iracionalnega v proces sodniškega odločanja – za zasledovanje fikcije razumskosti prava. V zaključnem delu prispevka je na podlagi tega spoznanja poudarjena potreba po interdisciplinarnem pristopu v pravo. Ta je nujna, ker je le tako mogoče sistematično in samoreflektivno soočanje z iracionalnostjo v procesu sodniškega odločanja.

KJUČNE BESEDE: • razum • iracionalnost • odločanje • ratio • silogistično sklepanje • pristranskost • logika • pravo • psihologija

---

NASLOV AVTORJA: Jan Stajniko, študent podiplomskega študija, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Mladinska ulica 14, SI-2000 Maribor, Slovenija, e-pošta: jstajniko@hotmail.com.

DOI 10.18690/18557147.7.2.189-204 (2015), UDK: 346.546.5:347.45, JEL: K12, K21
ISSN 1855-7147 Tiskana izdaja / 1855-7155 Spletna izdaja © 2015 LeXonomica (Maribor)
Na svetovnem spletu dostopno na <http://journals.lexonomica.press>.

The Role of Irrationality in the Process of the Judicial Decision-making: Cognitive Biases or How to Reach the Fiction of a Rational Legal System

JAN STAJNKO

Abstract The article outlines the importance of reason and reasoning based on categorical syllogisms – and the role they play in modern legal thought. The author compares the role of reason in western legal systems with findings concerning the processes of irrational decision-making, as portrayed by modern psychology. Emphasis is given on the role of anchoring and hindsight bias. The mechanisms with which legislators tackle those cognitive illusions are also briefly presented. In the conclusion, the author argues that an interdisciplinary approach to law is necessary to uphold the fiction of law as a rational category. A self-reflective and systematic approach is needed to tackle the problem of irrationality in judicial decision-making. This approach is only possible with knowledge of both, law and psychology.

KEYWORDS: • ratio • hindsight bias • anchoring • irrationality • judicial decision-making • logic • law • psychology

---

CORRESPONDENCE ADDRESS: Jan Stajnko, LL.M. student, University of Maribor, Faculty of Law, Mladinska ulica 14, SI-2000 Maribor, Slovenia, e-mail: jstajnko@hotmail.com

DOI 10.18690/18557147.7.2.189-204(2015), UDK: 346.546.5:347.45, JEL: K12, K21
ISSN 1855-7147 Print / 1855-7155 On-line © 2015 LeXonomica (Maribor)
Available on-line at <http://journals.lexonomica.press>.

1 Uvod

V 70. letih prejšnjega stoletja sta *Kahneman* in *Tversky*, pionirja kognitivne znanosti, s serijo eksperimentov raziskovala vplive sistematičnih napak, ki jih človeški možgani zagrešijo pri sprejemanju odločitev. Z izpostavljanjem fenomena kognitivnih pristranskosti sta načela dojemanje razuma (*ratio*) kot glavnega vodila človeškega odločanja (gl. npr. *Tversky, Kahneman 1974; ibid., 1973*).¹ Tako je (bilo) le vprašanje časa, kdaj bodo spoznanja psihologije o velikem pomenu napak človekovega mišljenja pri sprejemanju odločitev začela vplivati tako na pravno-filozofsko doktrino o sodniškem odločanju kot tudi na vsebino pravnih virov.²

Čeprav morda veliko sodnikov (upravičeno?) meni, da so pretirana stališča tistih, ki govorijo o pravicah, pravičnosti in sodniškem odločanju kot o »vprašanju o tem, kaj je sodnik tisti dan zajtrkoval« (Danziger, Levav, Avnaim-Pesso, 2011: 6892),³ je del tuje teorije stališča, da vpliva takšnih in drugačnih iracionalnih dejavnikov na sodniško odločanje ne moremo zanemariti.⁴ Na to nas opozarjajo številne raziskave o vplivih na videz irelevantnih dejavnikov na proces sodnikovega mišljenja, ki kažejo na to, da lahko na sodnikovo odločitev drastično vplivajo tudi zunanji dejavniki kot je čas, ki je minil od sodnikovega odmora za malico.⁵ S takšnimi raziskavami želijo avtorji nedvomno opozoriti na vplive nezavednega, ki morda pri sodniškem odločanju igrajo pomembno vlogo.

Nekatera spoznanja psihologije so zato težko združljiva z dojemanjem sodniškega odločanja kot procesa, katerega vodilo naj bo razum. Iz tega razloga v prispevku načenjamo vprašanja, ki se porajajo ob izpostavljanju vplivov iracionalnega in nezavednega na sodnikovo odločanje:

1. Kakšno vlogo igra v modernem pravnem redu razum?
2. Kakšen pomen imajo za dojemanje prava dognanja sodobne psihologije, ki kažejo na velik vpliv iracionalnega pri sprejemanju človekovih odločitev?
3. Ali so zakonodajalcu na voljo mehanizmi, s katerimi lahko omeji ali popolnoma prepreči vdor iracionalnega v pravo?

2 Pomen razuma pri oblikovanju sodnikove odločitve

Raziskave, ki poudarjajo vplive iracionalnega na človekovo mišljenje, nujno terjajo razmislek o naravi sprejemanja pravnih odločitev. Sodniško odločanje in moderni sodni postopek namreč temeljita na racionalnosti⁶ in logičnem sklepanju. Tako že *Pitamic* poudarja, da mora biti »[...] ugotavljanje pravic in dolžnosti logično povezano z vsebino in zavezujočim značajem pravnega pravila [...]« (Pitamic, 2005: 92).⁷ Tudi danes vsaj del slovenske pravne teorije poudarja, da je pravo logičen proces, ki naj zajame zakon, sodno prakso in druge elemente pravnega sistema z namenom pravičnega in zakonitega sodnega odločanja

(Dežman, 2007: 16). Izpostavlja se, da gre pri pravu za znanost, pri kateri ob razreševanju sporov fizično silo substituirata sila logike (Dežman, 2008: 114).

Razumskost sklepanja, katerega krona je gotovo formalno-logično sklepanje, se lahko dojema kot merilo za presojanje pravnega mišljenja, na podlagi katerega naj bi sodnik dosegel nujno pravilno sodbo. *Schneider* izpostavlja, da z uporabo logike kot večšine mišljenja sodnik pridobi pomembno orodje, ki ga lahko ob zadostnem in stalnem samonadzoru venomer uporabi za iskanje »prave poti« (Schneider, 1999: 28–31).⁸ Tudi Cerar, ki se je v slovenskem pravnem prostoru verjetno najbolj temeljito spoprijel z vprašanjem razuma in iracionalnih elementov v pravu, ugotavlja, da igra racionalnost v modernem pravu ključno vlogo.⁹

Velik del slovenske pravne teorije v zvezi z vprašanjem, kako naj sodnik uporablja¹⁰ pravo, zastopa stališče o pravnem sklepanju kot o logični metodi, ki temelji na sodniškem silogizmu, spodnji in zgornji premisi ter subsumpciji dejanskega stanja pod pravno normo.¹¹ Gre za »[...] silogistično formo kot okvir, v katerega mora sodnik umestiti obe premisi svojega odločanja« (Dežman, 2007: 15). Skozi postopek vrednotenja in približevanja življenjskega primera in virov prava sodnik oblikuje spodnjo in zgornjo premiso konkretne pravne odločitve, kar omogoči logično subsumpcijo dejanskega primera pod pravno pravilo, izluščeno iz pravnih virov. S pomočjo medsebojnega primerjanja je treba poiskati tisti položaj, v katerem sta si življenjski primer in (iz pravnih virov oblikovana) pravna norma najbližje – t. i. skupno točko (Rüthers, 2008: Rn. 677, 681; Pavčnik, 1999: 343).

Pri pravnem silogizmu gre za »potovanje pogleda sem in tja«,¹² izenačitev ali hkratno oblikovanje zgornje in spodnje premise, kar nato omogoči (deduktivni) sklep – ključno vprašanje pa je, kako je pot pravnega vrednotenja, iskanje te skupne točke, mogoče osmisлити in preveriti.¹³ Zaradi narave prava je potrebno pri odločanju »[...] vselej navesti [racionalne] argumente, ki utemeljujejo, zakaj in s katerim tipom (vedenja in ravnanja) se življenjski primer najbolj ujema« (Pavčnik, 1999: 346–347). Zmotno je misliti, da gre pri pravnem odločanju le za uporabo metode logičnega silogizma kot deduktivnega formalno logičnega sklepanja (v tem smislu Ude, 2001: 1091–1095). Zgornja in spodnja premisa pravnega silogizma se namreč oblikujeta tako z uporabo deduktivnih formalno logičnih pravil kot induktivnega sklepanja.¹⁴

Za sodniško odločanje je torej značilen element razuma, ki pa ga v smislu pravno-logičnega mišljenja ne gre omejiti zgolj na formalno-logično, deduktivno sklepanje. Nekateri teoretiki morda prav zato poudarjajo, da mora biti sodniška odločitev »[...] kljub vsebinski odprtosti zakona in življenjskega primera racionalno utemeljena« (Ude, 2001: 1094). Sodnik ne more ravnati samovoljno in odločitve sprejeti zgolj na podlagi svojega občutka – na podlagi iracionalnega, nezavednega, morda sistematično nepravilnega.¹⁵ Ne zdi se pretirano stališče, da

iracionalno odločanje v pravni sistem vnaša določeno število neželenih elementov neenakopravnosti in nepredvidljivosti sodniških odločitev. Zdi se, da prav iz tega razloga *Dežman* poudarja, da je »[...]proces sodniškega odločanja vpjet v čvrsta uzda pravnološkega mišljenja« (Dežman, 2008: 116).

Vendar pa je cilj tega prispevka izpostaviti, da vpliva iracionalnih momentov v pravu ne moremo preprosto odmisлити, ker so ti globoko ukoreninjeni v način človeškega mišljenja. Pravo namreč ni čista normativna kategorija, ampak se udejanja skozi sodno prakso. Je fluiden proces sklepanja od posamičnega k abstraktnemu ter nazaj k posamičnemu, pri čemer čistemu racionalnemu pravnološkemu mišljenju v koraku aplikacije prava venomer stojijo naproti omejitve človeškega uma (Dežman, 2007: 15–16, 18).¹⁶ Te omejitve so posledica človeške narave sodnika in drugih akterjev v procesu ustvarjanja in uporabe prava ter načina, na katerega delujejo človeški možgani.

Za razumevanje omejitev in iracionalnih prvin človeškega mišljenja se je smiselno seznaniti z nekaterimi dognanji psihologije, ki je v drugi polovici 20. stoletja doživela razcvet razumevanja *kognitivnih pristranskosti* (ang. »congitive biases« ali »cognitive illusions«, nem. »cognitive Verzerrungen«).

3 Kognitivne pristranskosti in vplivi iracionalnega na oblikovanje sodnikove odločitve

3.1 Splošno

Človeški možgani so vsakodnevno primorani obdelati veliko število podatkov, ki so predmet zaznave naših čutil. Zaradi tega se poslužujejo poenostavljanja, uporabe približkov in nezavednem izključevanju določenih »presežnih« informacij.¹⁷ Ne glede na to, da so posledica takšnih poenostavitev lahko tudi optične in druge iluzije, so iz zornega kota sodniškega odločanja zagotovo najbolj relevantne poenostavitve ali (kognitivne) *pristranskosti* v zvezi s presojo in sprejemanjem odločitev (Rachlinski, 2000: 61; Bennett, 2014: 491). Takšne poenostavitve so ključnega pomena za človekovo sposobnost odzivanja na vsakodnevne dogodke. Okolje od človeka namreč najpogosteje terja odzive na podlagi hitrih in sprejemljivih, ne počasnih a eksaktnih odločitev.¹⁸

Vendar sodniško odločanje ni vsakodnevno odločanje, ampak odločanje, ki naj temelji na razumu, ne na iracionalnih in nenatančnih poenostavitvah, ki imajo za posledico nezmožnost vpliva strank v postopku na sodnikovo odločitev. Menim, da bi takšni elementi zagotovo načeli sliko sodniškega odločanja kot razumsko determiniranega oblikovanja premis pravnega silogizma. Naloga modernega prava, modernega zakonodajalca in nenazadnje tudi pravne teorije je zato razumevanje in obvladovanje teh iracionalnih elementov.

Psihologija je izpostavila in sistematizirala različne tipe iracionalnih poenostavitvev, ki jih naši možgani uporabljajo pri vsakodnevnem odločanju. A namen tega prispevka ni izdatno opisovanje nedvomno zelo pomembnih spoznanj, do katerih se je dokopala moderna znanost. Namen je izpostavitev vpliva iracionalnega na sodniško odločanje. Takšen cilj ne terja poglobljenega poznavanja kognitivnih pristranskosti, a za lažje razumevanje bosta v nadaljevanju predstavljena dva tipa kognitivnih pristranskosti, ki sta morebiti med pomembnejšimi za razumevanje problematike iracionalnega v okviru sodniškega odločanja.

3.2 Sidranje

Sidranje (»anchoring«) se nanaša na vpliv nepovezanih numeričnih referenčnih točk na presojo, ki zadeva (sodniško) odločanje, predvsem kadar se to nanaša na števila – torej na t. i. kvantitativno presojo (Bennett, 2014: 495; Rachlinski, 2000: 96–98; Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2000, 790–794). V eni od raziskav, katere namen je bil prikaz vpliva sidranja na odločanje, sta Tversky in Kahneman subjekte prosila za oceno deleža držav v Združenih narodih, ki se nahajajo na afriškem kontinentu. Pred podajo ocene sta izbrala delež držav, ki naj bi »usidral« subjektovo začetno točko mišljenja (t. i. numerično sidro). To sta storila tako, da sta pred udeleženci eksperimenta zavrtela kolo sreče. Ti so morali pred podajo svoje ocene podati mnenje o tem, ali je naključno pridobljeno število pravičen delež afriških držav v Združenih narodih ali ne. Pri tem je »kolo sreče« polovici subjektov podalo rezultat 10 %, polovici pa 65 %. Čeprav so subjekti vedeli oz. mislili, da je rezultat kolesa sreče naključen, je povprečna ocena polovice subjektov z začetno referenčno točko 10 % bila 25 %, povprečni rezultat druge polovice pa 45 % (Tversky, Kahneman, 1974: 1128–1130). Iz opisanega eksperimenta lahko razberemo, da imajo numerične referenčne točke vpliv na posameznikovo presojo kljub dejstvu, da se subjekt zaveda popolnoma naključne izbire le-teh. Glede na to, da imajo sodniki pri svojem delu velikokrat opraviti s števili, ne gre podcenjevati vpliva iracionalnega naboja, ki ga v proces sodniškega odločanja vnaša element sidranja.

Vpliv vnaprej podanih nepovezanih numeričnih sider na sodniške odločitve se izpostavlja tako v anglosaškem pravnem krogu kot tudi v nemški pravni teoriji.¹⁹ Kot posebej problematično se v okviru civilnega prava izpostavlja odločanje o višini odškodnine, v okviru kazenskega prava pa sidranje v okviru sodnikovega odločanja o višini zaporne kazni (Englich, 2006: 310; podobno Bennett, 2014: 492). Posebej zaskrbljujoči so podatki, da na težave v zvezi s to kognitivno pristranskostjo ne vplivajo niti izkušnje niti sodnikovo zavedanje o nepovezanosti sidra z odločanjem. Tudi pretirano visoke in očitno neuravnotežene zahteve vplivajo na sodniško odločanje, sidru pa se prilagodi celo nasprotna stranka (Englich, 2006: 310).

3.3 Retrospektivna pristranskost

Morda najbolj dokumentirana in najbolj poznana kognitivna iluzija je retrospektivna pristranskost (»hindsight bias«). Iracionalni elementi se v proces sodnikovega odločanja lahko prikradejo v obliki precejevanja predvidljivosti preteklih dogodkov (Rachlinski, 2000: 66–67). Ljudje pri presojanju vprašanja predvidljivosti nastanka dogodkov *ex post* načeloma presojujejo po popolnoma drugačnih kriterijih, kot predvidljivost istih dogodkov *ex ante*. Razlog temu je dejstvo, da pri presoji o verjetnosti nastanka nekega dejstva preprosto ne gre odmisлити informacij, ki v času nastanka dogodka niso bile na voljo (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2000: 804–805).

Eden prvih, ki so raziskovali vplive retrospektivne pristranskosti, je bil *Fischhoff*. Retrospektivno pristranskost je utemeljil s pomočjo eksperimenta, pri katerem je študentom na kratko predstavil dogodke in okoliščine, ki so vodili do spopada britanskih in nepalskih sil v 19. stoletju. Študentom so bili prav tako predstavljeni štirje možni razpleti bitke: zmaga britanskih sil, zmaga nepalskih sil, premirje na podlagi mirovnega sporazuma ter pat položaj brez podpisanega mirovnega sporazuma. Vsaka od štirih skupin je dobila podatek, da je v preteklosti prišlo do enega od štirih razpletov. Nato so bili primorani oceniti, kako bi sami ocenili možnost razpleta bitke, a zgolj na podlagi dogodkov in okoliščin, brez podatka o razpletu (odločanje o predvidljivosti *ex post*). Peta skupina je morala odločitev sprejeti brez tega, da bi v naprej dobili podatek o razpletu bitke (odločanje *ex ante*). Razlike v ocenah študentov so bile očitne. Študenti, katerim je bil določen razplet bitke podan že za čas odločanja, so le-tega ocenili za mnogo bolj verjetnega kot tisti, ki jim razplet ni bil poznan (ali so dobili drugačen podatek o razpletu bitke) (*Fischhoff*, 1975).

Rachlinski navaja, da je obstoj retrospektivne pristranskosti, ki je posledica samodejne integracije rezultatov določenega dogodka v podatkovno mrežo možganov, potrjena z več kot 130 različnimi eksperimenti (*Rachlinski*, 2000: 67).²⁰ Zaradi narave odločanja sodišč, ki pogosto na podlagi historičnih dogodkov odločajo o vprašanju, kako bi določena oseba *naj* ravnala, se zdi možnost vpliva tega iracionalnega elementa ali kognitivne pristranskosti na sodnikovo odločanje več kot očitna (*Guthrie*, *Rachlinski*, *Wistrich*, 2000: 804–805).²¹

4 Mehanizmi preprečevanja vdora iracionalnega v proces sodniškega odločanja

Glede na navedeno postane jasno, da pravna teorija obstoja kognitivnih pristranskosti in vpliva le-teh na sodniško odločanje ne more ignorirati. Morda ravno v tem smislu *Dežman* navaja, da mora biti pravo – oz. tisti, ki pravo spoznava – sposobno samorefleksije in se z iracionalnimi dejavniki spopasti ali se njihovim vplivom vsaj prilagoditi. »Najvišjo stopnjo racionalnosti namreč lahko

doseže le tisti, ki zmore avtorefleksivno spoznavanje o tem, do kod sega njegova racionalnost in kje je meja, od katere vodilo prevzamejo druge sile [...]» (Dežman, 2008: 115). Ena glavnih značilnosti modernega prava je prav potemtakem prav sposobnost priznavanja lastne iracionalnosti (Dežman, 2008: 116).

Tako ni odveč vprašanje, kaj predstavlja primerno protiutež vplivom iracionalnega v sodniškem mišljenju. Kaj naj bo odgovor pravnega sistema na vdor elementov nezavednega, sistematično nepravilnega, ki kazijo podobo pravno-logičnega mišljenja in pravnega silogizma? V nadaljevanju sta predstavljena dva tipa obrambnih mehanizmov, s katerimi poskušajo zakonodajalci zaježiti vdore iracionalnega v proces sodniškega odločanja.

4.1 Mehanizmi, ki vplivajo na notranjo sfero sodnika

Prvi morda očitnejši obrambni mehanizem je vzpodbujanje ali prisila sodnika, da se v procesu odločanja v kar največji meri zanaša na počasnejšo, napornejšo, a natančnejšo, analitično plat presoje (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 6–7). Sodnika se lahko na različne načine vzpodbudi k uporabi razumskosti in logike pri uporabi prava.

V slovenskem pravu je mehanizem za doseganje tega cilja gotovo obrazložitev sodnih odločb, ki sodnika prisili, da svojo odločitev prelije na papir. Že sam koncept pravne racionalnosti na sebi zahteva, da je potrebno pravne odločitve utemeljevati v svoji pravilnosti. Na tak način se namreč dokazuje pravilnost pravne odločitve, saj je šele sprejemljivost pravne obrazložitve lahko jamstvo pravnosti (Dežman, 2008: 116, 119). Sodniške odločitve naj tako v modernem pravnem sistemu težijo k » [...] jasni in racionalni argumentaciji, ki zagotavlja njihovo transparentnost in preverljivost« (Dežman, 2008: 123). Takšna zasnova postopkov uporabe prava od sodnika terjaja preiščene in nazorno grajene racionalne argumente. Argumentacija sodniške odločitve tako dobi ob funkciji zagotavljanja pravne varnosti zaradi možnosti preverjanja logičnosti in prepričljivosti sodbe še komplementarno vlogo, vlogo lijaka, ki sodnika nezavedno vodi na pota racionalnega mišljenja. Menim, da je ta funkcija lahko v razpravah o pomenu obrazložitve v sodnih odločbah kaj hitro prezrta.

Za namene te razprave je prav tako potrebno izpostaviti pomen kontradiktornosti pravnega postopka, saj tudi argumentacija strank v procesni diskurz vnaša elemente razuma.²² Sodnik je namreč tekom kontradiktornega postopka zaradi stalne komunikacije s strankami seznanjen z argumenti dveh nasprotujočih si strani, od katerih želi vsaka »izsiliti« nasprotujočo si sodbo. Sodnik je tako podvržen argumentacijskemu pritisku strank, ki bdi nad razumskostjo in zakonitostjo sodne odločbe. Prav nadzor s strani strank v postopku (kakor seveda tudi instančnih sodišč) ima za posledico večjo pazljivost sodnika pri grajenju

pravnih argumentov v obrazložitvi sodbe (Dežman, 2008: 119; Rachlinski, 2000: 87; Drobak, North, 2008: 148).

Tudi ukrepi kot izobraževanje o vplivu kognitivnih pristranskosti na sodnikovo mišljenje in vlogi razuma v pravu ter zmanjšanje obremenitev sodnika lahko pripomorejo k manjšemu vplivu iracionalnih elementov na sodniško odločanje (Drobak, North: 148–151; Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 33–40). Guthrie, Rachlinski in Wistrich na podlagi svojih raziskav poudarjajo, da so sodniki v mnogih situacijah sposobni korekcije iracionalnega odločanja na podlagi hotene uporabe razumskega, analitičnega mišljenja.²³ Vendar je slabost vseh zgoraj naštetih mehanizmov predpostavka, da se lahko sodnik, v kolikor ima zadosti znanja in volje, v kolikor ima lastnosti Dworkinovega Herkula, vplivom iracionalnega postavi po robu in jih užene na konju razuma (Dworkin, 1975: 1083; Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 6–7). Temu pa, kot smo izpostavili pri opisovanju kognitivne pristranskosti sidranja, ni vedno tako.

4.2 Sodniku eksterni mehanizmi

Na drugi strani zato prav avtorji, ki so naklonjeni preprečevanju vdora iracionalnih elementov na podlagi spreminjanja odnosa sodnika do procesa odločanja ter razumevanja težav, ki jih mora pri tem premostiti, hkrati poudarjajo potrebo po drugačnem pristopu.²⁴ Pravni sistem lahko namreč vsebuje tudi mehanizme omejevanja stika sodnika s tistimi dražljaji, ki predstavljajo večje tveganje za vdor iracionalnih elementov v proces pravno-logičnega mišljenja.²⁵ Še posebej aktualen je takšen pristop v primerih kognitivnih pristranskosti, ki jih ne moremo premostiti s pomočjo samonadzora ali na podlagi razumevanja delovanja le-teh.²⁶

Zakonodajalec ima možnost za vzpostavitev zunanjih, sodniku eksternih mehanizmov, ki prav tako v pravni red vnašajo težnjo po vzpostavitvi racionalnega sodniškega odločanja. Z določanjem primerne formalnega okvirja pravnega diskurza lahko zakonodajalec obide določene napake v pravnem sklepanju in poskrbi, da se že *ex ante* preprečijo vplivi iracionalnega na oblikovanje sodne odločbe.

Slikovita analogija, s pomočjo katere lahko razsvetlamo opisano problematiko vdora iracionalnega v proces pravnega odločanja, je morda pravna ureditev cestnega prometa. Cilj predvidljivih in razumsko utemeljenih sodnih odločb lahko primerjamo s ciljem zmanjšanja smrtnih žrtev in zmanjšanja števila prometnih nesreč, ki je zagotovo cilj večine sodobnih zakonodajalcev. Ta cilj se lahko doseže tako, da zakonodajalec vpliva na subjektivni odnos udeležencev do dogajanja v cestnem prometu, npr. z izobraževanjem o nevarnosti in precenjevanju vozniških sposobnosti ali s stopnjevanjem kazenskopravne represije.

A s strategijo spreminjanja odnosa udeleženca cestnega prometa ni mogoče načeti vseh vzrokov, ki pripomorejo k nastanku prometnih nesreč, saj sodobna nevarna sredstva od človeka pogosto zahtevajo več, kot zmore. Človek namreč niti biopsihično ni dorasel okoliščinam cestnega prometa. Da doseže svoj cilj je zakonodajalec zato primoran (seveda v mejah svojih zmožnosti) obvladovati tudi zunanje okoliščine in ustvariti okolje, ki zmanjšuje število prometnih nesreč s smrtnim izidom – zato je iz tega zornega kota pomembna vzpostavitev cestnoprometne signalizacije, urejenost cest, varnostne ograje, varnostni standardi motornih vozil itd. (Bavcon, Šelih, Korošec, [et al.], 2013: 292–293; Korošec, Dežman, Karakaš, [et al.], 2013: 49). Gre torej za reguliranje vzniku eksternih okoliščin, ker se zakonodajalec zaveda pomembnosti vzpostavljanja »varnostnih trapezov«, ki naj omogočijo doseg cilja tudi v situacijah, ki jih zaradi omejitev človeka ni mogoče odpraviti s spremembo načina mišljenja subjektov, vpletenih v cestni promet.

4.3 Mehanizmi materialnega in procesnega prava

Tudi v okviru procesa sodniškega odločanja je torej možno naleteti na dejavnike vplivanja, ki jih ne gre odpraviti preprosto s spreminjanjem sodnikovega odnosa do procesa odločanja, v katerega je vpet (sodnikove voljne komponente).²⁷ Če predpostavimo, da je racionalnost pravnih odločitev zakonodajalčev legitimen cilj, je smiselno, da se zakonodajalec za odpravljanje nekaterih iracionalnih elementov posluži primerne prilagoditve pravnih predpisov - z integracijo mehanizmov, ki preprečujejo vdor iracionalnih elementov s prilagoditvijo zunanjih dejavnikov. Takšni mehanizmi se lahko implementirajo tako na področju procesnega kot materialnega prava.

Primer takšne zakonske konstrukcije je v sferi procesnega prava je izločitev relativno nesposobnega sodnika (»iudex inhabilis«) v kazenskem postopku. V nekaterih primerih namreč zakon predpostavlja, da sodnik ni sposoben objektivne (racionalne) presoje v konkretnem primeru, zato se mora izločiti iz postopka (Dežman, Erbežnik, 2003: 281–282).²⁸ Zakonodajalec je predvidel povečano nevarnost vdora iracionalnih elementov, zato je vzpostavil procesnoppravne preventivne ukrepe. Zaradi takšnih ukrepov sodnik ni potisnjen v nevhvaležen položaj, ki mu morda ne bi mogel biti kos. Prav to je razlog, da zakonodajalec od njega ne zahteva, da preprosto odmisli določene okoliščine. Zaveda se namreč, da je v določenih okoliščinah to od sodnika težko pričakovati.²⁹

V sferi materialnega prava je primer implementacije sodniku eksterne varnostnega mehanizma t. i. *business judgement rule*, ki ga za presojo dolžnostnega ravnanja članov organov vodenja in nadzora delniške družbe uporabljajo tako v nemškem kot ameriškem pravu). Zaradi bojzani vpliva retrospektivne pristranskosti na sodniško odločanje se je uveljavil sistem presojanja odgovornosti, po katerem se sodnik sploh ne poskuša postaviti v čevlje članov organov družbe in presojati pravilnosti poslovnih odločitev. Namesto

pravidnosti odločitev presoja le vprašanje obsega informacij, na katerih je bila odločitev sprejeta, vprašanje, ali je bila odločitev sprejeta v dobri veri («in good faith») ter vprašanje, ali ni bila odločitev nemara namesto v korist družbe sprejeta v korist posameznika. (Wackerbarth, Eisenhardt, 2013: 33–35; Podgorelec, 2010: 982–983; Rečnik, 2011: 70–71). Za našo razpravo je ključno, da je zakonodajalec z implementacijo *business judgement rule* ne skuša vplivati na subjektiven odnos sodnika do procesa odločanja. Namesto tega presojo odgovornosti zasnuje na tak način, da sodnika v procesu oblikovanja zgornje premise pravni viri samodejno vodijo mimo čeri iracionalnega.

Ne glede na vse izpostavljeno pa ne velja spregledati, da velja biti pri snovanju varnostnih mehanizmov potrebna previdnost, saj se lahko kaj hitro zgodi, da imajo le-ti ravno nasproten učinek – še bolj popačen izid postopka. Rachlinski zato poudarja, da naj bo razmislek o intenziteti in primernosti odzivov na iracionalne elemente sodniškega odločanja še posebej tehten v primerih, ko je vpliv iracionalnega na sodnikovo mišljenje zanemarljiv (Rachlinski, 2000: 73).³⁰

5 Sklep

Namen tega prispevka ni bilo poglobljeno obravnavanje vpliva kognitivnih pristranskosti na sodniško odločanje, temveč grob prikaz pomena, ki ga lahko imajo za razumevanje pravnega sklepanja spoznanja o vplivu iracionalnega na naše mišljenje. V luči prikazanega se zdi, da je čisto razumsko sprejemanje odločitev lahko le fikcija. Tudi tako lahko razumemo ugotovitev Kanta, ki jo povzema tudi Berlin: »Iz skrivljenega lesa človeštva nobena ravna stvar še ni bila narejena« (Berlin, 1969: 15; prim. s Kant, 2000: 185–186).

Ne glede na to pa lahko fikcijo racionalnega pravnega odločanja dojemamo kot legitimno in v smislu modernega prava zaželen instrument zakonodajalca (Cerar, 1999: 42–43). Menim, da je razumsko odločanje ključnega pomena predvsem zavoljo pravne varnosti, ki krepi zaupanje v pravo. Zaradi tega, ker je zahodna civilizacija gotovo grajena na poudarjanju razumskosti, pa razumskost pravnega odločanja ne more ostati zgolj fikcija. Za doseg cilja racionalnosti sodniškega odločanja obstaja potreba po sistematičnem zasledovanju tega cilja, ki je lahko dosežen na podlagi vzpostavitve vrste varnostnih mehanizmov na ravni pozitivno pravnega okvirja. Izbira in zasnova takšnih mehanizmov pa zahteva tehten premislek in strokovno znanje. Pri izbiri instrumentov, z implementacijo katerih se idealu razumnega odločanja v sodnih dvorinah lahko tudi dejansko približamo, je potrebna zadostna mera skrbnosti.

Ob izpostavitvi vplivov nezavednega na sodnikovo odločanje je postalo jasno, da je obstoji potreba po povezavi pravne znanosti in psihologije ter sorodnih znanosti. Menim, da je lahko le na ta način zakonodajalcu omogočeno sprejemanje splošnih pravnih aktov, ki sodnikom omogočajo pravno odločanje na podlagi logike in razuma. Cerar poudarja, da je »kljub visoki stopnji racionalnosti

modernega prava soočanje z njegovo iracionalnostjo zelo pomembno, saj pomeni na eni strani »odpiranje oči« tistim, ki v modernem pravu vidijo zgolj ali pretežno racionalno zgradbo, na drugi strani pa je to tudi edina pot do globljega razumevanja pravnega fenomena« (Cerar, 1999: 42). Zaradi tega menim, da si je pravo težko zamisliti kot samostojno, čisto znanost, kot je menil *Kelsen*,³¹ saj vpletenost človeka v proces odločanja nujno terja raziskovanje področij, ki nedvomno ležijo onkraj sfere normativnega. Interdisciplinarnost je postala ob spoznanjih današnjega časa nujna.

Opombe / Notes

¹ Pri tem naj poudarimo, da je opus njunih del in prispevkov preobširen, da bi ga v celoti zajeli na tem mestu. Na tem mestu smo izpostavili le dva pomembnejša prispevka zgodnjega obdobja ustvarjanja. *Kahneman* in *Tversky* sta namreč še mnoga leta orala ledino kognitivne znanosti, epistemologije in pristranskosti odločanja.

² Na vplive nezavednega, očem prikritega dela procesa pravnega odločanja so opozarjali tudi privrženci pravnega realizma (za več gl. Drobak, North, 2008: 131–136; Kaufmann, Pavčnik, Novak, 2013: 250–257; Freeman, 2008: 985–1005, 1035–1049) in svobodnega prava, nem. *Freirecht* (za več gl. Rüter, 2008: Rn. 610). A temeljit prikaz teh smeri pravno-filozofskega mišljenja bi daleč presegel namen in obseg tega prispevka.

³ Prevedel avtor. Ta teza ima v ameriški teoriji ameriški jurisprudence pomembno simbolno vlogo, saj so jo izpostavljali z namenom prikaza nesmiselnosti in absurda radikalnega realizma (gl. npr. Frank, 1931: 24).

⁴ *Drobak* in *North* govorita o skritih dejavnikih, ki vplivajo sodniško odločanje (Drobak, North, 2008: 135). Gl. tudi prispevke drugih avtorjev, ki so navedeni v 3. točki tega prispevka.

⁵ Empirična raziskava je obsegala vzorec 1,112 sodnih odločitev osmih izraelskih sodnikov, ki so odločali o t. i. »parole requests« (common law). Izsledki raziskave so pokazali, da se verjetnost ugoditve zapornikovi prošnji manjša glede na čas, ki je minil od začetka sodnikovega dela. Možnost ugoditve je drastično narasla, ko se je sodnik vrnil iz malice. V veliki meri je odločitev bila odvisna od trenutka, v katerem jo je sodnik sprejel – torej od zunanjega faktorja, na katerega zapornik ni mogel vplivati (Danziger, Levav, Avnaim-Pesso, 2011: 6889). Za vrsto drugih raziskav, ki kažejo na vpliv nezavednega in iracionalnega v pravu, gl. spodaj navedene vire.

⁶ Čeprav *Cerar* upravičeno izpostavlja, da ima racionalnost mnogo pojavnih oblik, razumskosti v tem prispevku ne bomo definirali, saj so pojavi, katere izpostavljamo v nadaljevanju, očitno izven dometa tega pojma. Gre za očitno iracionalne pojave, pa čeprav so meje pojma racionalnosti zabrisane. (Cerar, 2001: 120–121) Zavedam se, da s tem odpiramo vprašanje, ki ga je načel že *Platon* – ali lahko prepoznam stol, če se ne zavedam, kaj je ideja stola? Vendar pa gre za vprašanje, katerega odgovor bi daleč presegel namen tega prispevka.

⁷ Izpostavil avtor.

⁸ Nadalje vlogo logike v pravu poudarjata *Drobak* in *North* – tudi v navezavi na postavljanje meja svobodnemu odločanju sodnika, ang. »judicial discretion« (Drobak, North, 2008: 134).

⁹ Pri tem tako *Cerar* kot *Schneider* poudarjata, da razumskost nanaša predvsem na formalno strukturo mišljenja oz. sklepanja. Sama *vsebina* takšnega sklepanja je lahko izrazito

iracionalna. V nadaljevanju bodo predstavljeni mehanizmi človeškega mišljenja, ki podirajo oz. obidejo tudi formalno logično strukturo sklepanja. (Cerar, 2001: 217; Schneider, 1999: 30–31).

¹⁰ Pri tem naj poudarim, da besedno zvezo »uporaba prava« ne uporabljam v ozkem pomenu, kot mehanično reproduciranje sodnika kot »subsumpcijskega avtomata«, ampak tudi v smislu nadaljnega razvijanja prava s strani sodnika (»*Rechtsauslegung*« in »*Rechtsfortbildung*«), saj je razmejitev vprašljiva (Pavčnik, 2013: 27–28, 123–124).

¹¹ Pravni silogizem kot logična metoda tako prevzame le vlogo stopnje v procesu odločanja, ključnega pomena pa je tudi predhodni korak - oblikovanje zgornje in spodnje premise silogističnega sklepanja (Pavčnik, 2013: 256–257; Ude, Betetto, Galič [et al.], 2009: 546–547).

¹² Gre za teorijo pravnega odločanja, ki jo je razvijal nemški pravni teoretik *K. Engisch* (Rüthers, 2008: Rn. 658 – 660).

¹³ *Rüthers* govori o dveh stopnjah uporabe prava – o izpeljavi pravne odločitve, nem. »Herleitung«, ter o utemeljitvi odločitve, nem. »Begründung« (Rüthers, 2008: Rn. 657).

¹⁴ Pomen induktivno-deduktivnega pravnega sklepanja je v slovenskem pravnem prostoru poudarjal že *Pitamic*. Deduktivno sklepanje je čisto analitično sklepanje od splošnega k posamičnemu, medtem ko gre pri induktivnem sklepanju za inovativno sklepanje od posamičnega k splošnemu (Kaufmann, Pavčnik, Novak, 2013: 188–189, 319–321).

¹⁵ Zasnova pravnega odločanja je seveda odvisna od tega, ali pravna kultura, ustava in pravni red kot celota kot pravni vir dopušča tudi občutek, ang. »hunch« (Hutcheson, 1928: 274; Cerar, 1999: 27; Dežman, 2007: str. 15).

¹⁶ O fluidnosti prava je v okviru razprave o vprašanju diskrecijske svobode sodnikov razmišljal že *Aristoteles* (Cairns, 1969: 116–118).

¹⁷ Takšne poenostavitve, bližnjice oz. ang. »rules of thumb« so poimenovane tudi kot hevriristike (Bennett, 2014: 491).

¹⁸ Delitev med iracionalnim, hevrističnim mišljenjem (»heuristic thinking«) ter razumskim, analitičnim mišljenjem (»analytic«, tudi »deliberative thinking«), so izpostavljali že filozofi kot Pascal in Descartes. Hevristično mišljenje je hitro, intuitivno, lahko, spontano, analitično mišljenje pa počasno, naporno, namensko, osredotočeno na pravila. Čeprav je ta delitev smiselna, ker se več iluzij razsojanja pojavlja v okviru hevrističnega mišljenja, za namene tega prispevka poudarjanje razlik ni ključno, saj (1) je prispevek namenjen le grobem prikazu vpliva iracionalnega na sodniško odločanje generalno, ter (2) so zaradi tega v prispevku obravnavane tudi iluzije razsojanja, ki se pojavljajo tako v okviru hevrističnega kot v okviru analitičnega mišljenja (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 6–7).

¹⁹ Zelo obširno raziskavo eksperimentov vpliva sidranja v kontekstu sodniškega odločanja tako nemških kot ameriških sodnikov je opravil *Bennett*, pri čemer je izpostavil, da ima sidranje še posebej močan vpliv na sodnike zaradi povezave s pristranskostjo mrtve pege (»blind-spot bias«). Ta kognitivna pristranskost ima za posledico, da so sodniki sposobni prepoznati pomanjkljivosti v procesu odločanja pri drugih odločevalcih, ne pa pri sebi (Bennett, 2014: 505, 533).

²⁰ Nadalje so Guthrie, Rachlinski, Wistrich, pa tudi drugi, opravljali tudi raziskave v okviru pravosodja (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2000: 799–804; Sobus, 1997; Charman, Wells, 2008). V slovenskem prostoru je vplive pristranskosti retrospektivnosti, čeprav ne v okviru prava, nedavno raziskoval *Kadliček* (Kadliček, 2011).

²¹ A razširjenost tega fenomena ima tudi svoje prednosti, saj nekatere raziskave kažejo, da se je morda proces sodniškega odločanja – zavedno ali nezavedno – nekaterim vplivom retrospektivne pristranskosti prilagodil (Rachlinski, 2000: 70).

- ²² Tako *Gorkič* v okviru razprave o sprejemljivosti novele ZKP-K izpostavlja tudi spoznavni naboj, ki ga v kazenski postopek vnaša element kontradiktornosti, Dežman pa opozarja, da opustitev kontradiktornosti postopka vodi to vdora iracionalnih momentov v kazenski postopek (Gorkič, 2012: 1347–1348; Dežman, 2012: 1380).
- ²³ Zato imenujejo model sodniškega odločanja, ki ga predlagajo v svojem prispevku, *intuitive-override model of judging* (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 10, 33).
- ²⁴ »Mnogo lažje se je izogniti ledu, kot loviti ravnotežje, ko stopiš nanj.« (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2000: 828) [prevedel avtor].
- ²⁵ »*The justice system might also take procedural steps to limit judges' exposure to stimuli that are likely to trigger intuitive thinking*« (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2007: 42).
- ²⁶ Že zgoraj smo omenili, da je ena tipičnih kognitivnih bližnjic, ki je ni mogoče »odmisлити«, sidranje. Medtem ko je na drugi strani omejevanje retrospektivne pristranskosti z vplivanjem na sodnika sicer možno, pa se to lahko izkaže kot izjemno težavno. Učinkoviti notranji mehanizmi preprečevanja vpliva iracionalnega na sodniško odločanje bi se namreč lahko izkazali kot preveč invazivni (Rachlinski, 2000: 71).
- ²⁷ Sodnikova voljna komponenta, na katero opozarja *Dežman*, je po našem mnenju nujen, a ne zadosten pogoj za doseganje objektivne sodniške presoje (Dežman, 2008: 116).
- ²⁸ Pri tem je treba poudariti, da je 39. člen ZKP, ki se nanaša na izločitev sodnika v kazenskem postopku, spremenila novela ZKP-K, ki je s tem v postopek vnesla nove procesne varnostne mehanizme. Ti so povezani s položajem, v katerem mora sodnik presojeti o izpolnitvi zakonskih pogojev veljavnost priznanja obdolženčeve krivde (Horvat, 2012: 73–74).
- ²⁹ Zdi se, da smisel izločitve sodnika tako dojema *Šugman Stubbs*, ki se zavzema za dosledno izločitev sodnika, kadar je ta seznanjen z dokazi, ki so predmet ekskluzije: »Kaj namreč pomaga načelo izločitve dokazov, če jih izloča tisti, ki o zadevi razsoja! Čim se seznanj z dokazi, jih zavestno *ali pa nezavedno* uporabi pri sojenju [...]« (Šugman Stubbs, 2000: 265; drugače Dežman, Erbežnik, 2003: 614–621) [Izpostavil avtor].
- ³⁰ Tudi *Sale* poudarja, da lahko ukrepi za preprečevanje določenega tipa pristranskosti vodi do uporabe heuristik, kar lahko ima za posledico še večje število sistematično nepravilnih odločitev (Sale, 2001, str. 906–907).
- ³¹ »Jurisprudenca se je na povsem nekritičen način pomešala s psihologijo, biologijo, etiko in teologijo. [...] Ob tem se izgublja pravna znanost sama.« (Kelsen, 2005: 19).

Literatura / References

- Bavcon, L., Šelih, A.; Korošec, D., Ambrož, M. & Filipčič, K. (2013) *Kazensko pravo, Splošni del* (Ljubljana: Uradni list RS).
- Bennett, M. W. (2014) Confronting cognitive anchoring effect and blind spot biases in federal sentencing, A modest solution for reforming a fundamental flaw, *Journal of Criminal Law and Criminology.*, 104(3), pp. 489.
- Berlin, I. (1969), Dva koncepta svobode, iz *Four Essays on Liberty* (Štirje eseji o svobodi), available at: http://www.libakademijadruštvo.si/dokumenti/47/2/2005/ISAIAHBerlin_222.pdf (January 5, 2015).
- Cairns, H. (1969) *Legal philosophy from Plato to Hegel* (Baltimore/London: Johns Hopkins University Press).
- Cerar, M. (2001) *Iracionalnost modernega prava* (Ljubljana: Bonex).
- Cerar, M. (1999) Pravni občutek, *Zbornik znanstvenih razprav*, 59, p. 27.

- Charman, S. D. & Wells, G. L. (2008) Can eyewitnesses correct for external influences on their lineup identifications? The actual/counterfactual assessment paradigm, *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14 (1), pp. 5-20.
- Danziger, S., Levav, J. & Avnaim-Pesso, L. (2011) Extraneous factors in judicial decisions, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(17), str. 6889-6892.
- Dežman, Z. (2007) Kaznivo dejanje kot spoznavni problem v zahtevnih kazenskih zadevah In: Dvoršek, A. & Selinšek, L. (eds.) *Problemi dokazovanja v zahtevnih kazenskih postopkih* (Maribor: Pravna fakulteta/Fakulteta za varnostne vede), str. 8.
- Dežman, Z. (2008) Ali lahko sodnik "izkrivi pravo"?, nova inkriminacija kot priložnost za manipulacijo s sodstvom, Zbornik, 1. konferenca kazenskega prava in kriminologije (Ljubljana: GV založba).
- Dežman, Z. (2012) Priznanje krivde in novela ZKP-K, *Podjetje in delo*, 38 (6-7), str. 1373-1383.
- Dežman, Z. & Erbežnik, A. (2003) *Kazensko procesno pravo Republike Slovenije* (Ljubljana: GV založba).
- Drobak, J. N. & North, D. C. (2008) Understanding judicial decision-making: The importance of constraints on non-rational deliberations, *Washington University Journal of Law & Policy*, 26, p. 131.
- Dworkin, R. (1975) Hard Cases, *Harvard Law Review*, 88 (6), pp. 1057-1109.
- Englich, B. (2006), Ankereffekte im juristischen Kontext, *Handbuch der Psychologie*, 3, p. 309.
- Fischhoff, B. (1975) Hindsight is not equal to foresight: The effect of outcome knowledge on judgment under uncertainty, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 1(3), pp. 288-299.
- Frank, J. (1931) Are judges human? Part one: The effect on legal thinking of the assumption that judges behave like human beings, *University of Pennsylvania Law Review*, 80(1), p. 17.
- Freeman, M. D. A. (2008) *Lloyd's introduction to jurisprudence* (London: Sweet & Maxwell).
- Gorkič, P. (2012) Nova ravnotežja med organi kazenskega postopka po ZKP-K, *Podjetje in delo*, 38 (6-7), pp. 1343-1350.
- Guthrie, C., Rachlinski, J. J. & Wistrich, A. J. (2007) Blinking on the bench: How judges decide cases, *Cornell Law Review*, 93, p. 1.
- Guthrie, C., Rachlinski, J. J. & Wistrich, A. J. (2000) Inside the judicial mind, *Cornell Law Review*, 86, p. 777.
- Horvat, Š., *Zakon o kazenskem postopku (ZKP) z novelo ZKP-K, uvodna pojasnila Štefan Horvat* (Ljubljana: GV založba).
- Hutcheson Jr, J. C. (1928), Judgment Intuitive, The Function of the Hunch in Judicial Decision. *Cornell Law Quarterly*, 14, p. 274.
- Kadliček, M. (2011) *Vpliv vira informacije in poznavanja področja na retrospektivno pristranskost, diplomsko delo* (Ljubljana: samozaložba).
- Kant, I. (2000) Ideja k obči zgodovini s kozmopolitskega gledišča, *Filozofski vestnik*, 21 (3), pp. 181-192.
- Kaufmann, A., Pavčnik, M. & Novak, A. (2013) *Uvod v filozofijo prava* (Ljubljana: GV založba).
- Kelsen, H. (2005) *Čista teorija prava: uvod v problematiko pravne znanosti* (Ljubljana: Cankarjeva založba).
- Korošec, D., Dežman, Z., & Karakaš, A. (2013) *Cestnoprometno kazensko pravo: analiza temeljnih institutov za sodno prakso* (Ljubljana: Itagraf).

- Pavčnik, M. (2013) *Argumentacija v pravu, od življenjskega primera do pravne odločitve* (Ljubljana: GV založba).
- Pavčnik, M. (1999) *Teorija prava, prispevek k razumevanju prava* (Ljubljana: Cankarjeva založba).
- Pitamic, L. (2005) *Na robovih čiste teorije prava, An den Grenzen der Reinen Rechtslehre* (Ljubljana: Pravna fakulteta v Ljubljani/Slovenska akademija znanosti in umetnosti).
- Podgorelec, P. (2010) Splošna odškodninska odgovornost članov organov vodenja ali nadzora delniške družbe po ZGD-1, *Podjetje in delo*, 36 (6–7), str. 978-986.
- Rachlinski, J. J. (2000) Heuristics and biases in the courts: ignorance or adaptation, *Oregon Law Review*, 79, p. 61.
- Rečnik, M. (2011) Skrbnost in odgovornost članov organov vodenja delniške družbe, *Podjetje in delo*, 37(1), p. 60.
- Robbennolt, J. K. & Sobus, M. S. (1997) An integration of hindsight bias and counterfactual thinking, *Decision-making and drug courier profiles*, *Law and human Behavior*, 21(5), pp. 539-560.
- Rüthers, B. (2008) *Rechtstheorie, Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts* (München: C. H. Beck).
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974) Judgment under Uncertainty: Heuristics and biases, *Science*, 185 (4157), str. 1124.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1973) Availability: A heuristic for judging frequency and probability, *Cognitive Psychology*, 5(2), pp. 207-232.
- Sale, H. A. (2001) Judging heuristics UC Davis Scholl of Law – *Law Review.*, 35, p. 903.
- Schneider, E. (1999) *Logika za pravnike, temelji nauka o mišljenju in njegovi uporabi v pravu* (Ljubljana: Cankarjeva založba).
- Šugman Stubbs, K. (2000) *Dokazne prepovedi v kazenskem postopku: meje (samo)omejevanja države: za objavo prirejena doktorska disertacija* (Ljubljana: Bonex).
- Ude, L., Betetto, N., Galič, A., Galič, A., Rijavec, V., Wedam-Lukić, D. & Zobec, J. (2009) *Pravdni postopek, zakon s komentarjem* (Ljubljana: GV založba).
- Ude, L. (2011) Uporabljanje pravnih pravil in vrednotenje v sodnih postopkih, *Podjetje in delo*, 27 (6–7), p. 1091.
- Wackerbarth, U. & Eisenhardt, U. (2013) *Gesellschaftsrecht II: Kapitalgesellschaftsrecht* (Heidelberg/München/Landsberg: C. F. Müller).